

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ЧИННИКА РАННЬОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ РЕФЕРЕНТІВ ІСНУВАННЯ

УДК 159.922

СТРУНИНА В.М.

канд. пс. наук, доцент, м. Євпаторія

ГАВРИЛКОВА К.В.

ст. наук. співробітник, Інститут психології
ім. Г.С. Костюка НАПНУ, м. Київ

У статті розглядається проблема формування екологічної свідомості у дітей дошкільного віку як чинника соціалізації. Критерієм зміни рівня сформованості екологічної свідомості дітей є загальний розвиток і когерентність в розвитку його основних компонентів: образного сприйняття, елементарних екологічних знань і критичного мислення, суб'єктного ставлення до світу природи.

Ключові слова: екологічна свідомість, соціалізація, особистість, дошкільний вік, формування, екологічна культура.

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ КАК ФАКТОРА РАННЕЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ РЕФЕРЕНТОВ СУЩЕСТВОВАНИЯ

В статье рассматривается проблема формирования экологического сознания у детей дошкольного возраста как фактора социализации. Критерием изменения уровня сформированности экологического сознания детей является общее развитие и когерентность в развитии основных компонентов образного восприятия, элементарных экологических знаний и критического мышления, субъектного отношения к миру природы.

Ключевые слова: экологическое сознание, социализация, личность, дошкольный возраст, формирование, экологическая культура.

Постановка проблеми. Проблема соціалізації особистості достатньо широко представлена в науковій літературі. Вона розглядається в багатьох наукових контекстах та вимірах (психологічному, педагогічному, культурному, філософському, соціологічному і т. ін.), що свідчить про її міждисциплінарний характер. Проте її розробленість не може вважатися закінченою. Прикладом цього є безліч визначень, які або в певних частинах повторюють один одного, або один одному суперечать.

Викладення основного матеріалу. Філософський енциклопедичний словник визначає соціалізацію як процес засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду – трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій, що накопичуються та передаються від покоління до покоління, процес включення індивіда в систему суспільних відносин і формування у нього соціальних якостей [11]. Інший словник соціалізацію розглядає як процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних ме-

ханізмів, соціальних норм і цінностей, необхідних для успішного функціонування індивіда в даному суспільстві [12].

У зарубіжній науковій думці, зокрема в американській соціології (Т. Парсонс, Р. Мертон), соціалізація розкривається через термін «адаптація», який означає пристосування живого організму до умов середовища [3]. А вчений Н. Смельзер вважає, що соціалізація є процесом формування вмінь, соціальних настановлень індивіда, які відповідають соціальним ролям цих індивідів [10].

Серед вітчизняних учених поширено визначення соціалізації, як процесу формування та становлення особистості, який відбувається під впливом різних соціальних чинників (культурних, економічних, політичних та ін.), процесу соціального розвитку людини, засвоєння нею соціального досвіду, входження в соціальне середовище, у систему суспільних відносин. Соціалізація відбувається в якості адаптації індивіда до соціального середовища, входження в нього як одного із соціальних елементів [1; 2; 6; 8].

Проте в основі поведінки людини знаходиться не тільки сукупність правил та вимог, які обумовлюють раціональну взаємодію її з соціальним оточенням, а й певні вимоги щодо взаємодії з природним, екологічним середовищем, в якому існує як сама людина, так і соціум. Тому, процес соціалізації особистості слід розглядати через призму її еконормативної спрямованості.

Термін «екологія», як відомо, має кілька своїх значень. Так, у словнику-довіднику М.Ф. Реймерса одне з визначень поняття «екології соціальної» подається, як «дослідження вчинків людей та вплив цих вчинків на інших людей через їхнє сприйняття та соціально-психологічну особистісну і колективну оцінку людських взаємовідносин на тлі об'єктивних якостей середовища життя та реактивності людського організму, наприклад, укладу життя у районі новопобудов і т. ін.» [7, с. 596]. Дане визначення відтворює як екологічний, так і соціальний контексти життєдіяльності людини, що й може бути визначено, як існування особистості у екологічному вимірі.

Проте, екологічний вимір передбачає включення людини в систему багаторівневого соціального оточення, що складає загальний зміст її соціалізації з усією сукупністю чинників навколишнього середовища і умов життя. Як відомо, таке визначення було запропоновано американським психологом У. Бронфенбреннером [4, с. 148]. Ця система складається з мікросистеми, мезосистеми, екзосистеми і макросистеми. Якщо перша є рівнем життєвого середовища, друга – є проявом формальних і неформальних зв'язків з ближчим оточенням, а третя – частиною культури суспільства, яка включає в себе елементи навколишнього середовища, в якому особистість не

грає активну роль, четверта – виступає соціальним рівнем культури суспільства, який безпосередньо не включений в певне соціальне оточення індивіда.

Саме четверта система включає ідеологію, закони, традиції, норми того суспільства, в якому мешкає індивід [4, с. 151]. Тому відбиття елементів цієї системи у свідомості особистості, як на нашу думку, є усвідомленням нею тих цінностей, які пропонуються суспільством. Якщо цінності суспільства є екозумовленими, ми можемо говорити про спрямованість поведінки особистості у просоціально-екологічному вимірі.

Ми вважаємо, що поняття «просоціального» повинне вбирати в себе як соціально зумовленість, так і природну, оскільки в поведінці людини протягом життя зберігається потреба в природному пристосуванні. Тому соціальне та природне може бути об'єднано одним поняттям – життєвого середовища, в якому і соціальне, і правове та екологічне виступають певними елементами однієї системи.

Загальновідомо, що суспільні трансформації, які відбуваються останнього часу в Україні, призвели до загального зниження рівня життя більшості населення, розшарували населення за рівнем доходів, обумовили зростання безробіття, незадовільних житлово-комунальних умов, чисельних негативних соціально-демографічних наслідків, які відтворилися в загальному стані населення та особливо дітей. Дослідники вважають, що більшість дітей мають функціональні відхилення в діяльності різних систем організму, які при несприятливих умовах можуть трансформуватися в те або інше захворювання [2; 3]. Безумовно, це стало можливим не тільки внаслідок проведення певних реформ, а й внаслідок погіршення екологічного становища в країні, непередбаченого втручання людини в екосистеми (емерджентні наслідки).

Багаторівневість життєвого середовища особистості визначається тим, що перший рівень як раз і складають екологічні аспекти існування. Це те природне, що притаманне людині з перших днів її народження. Далі воно наповнюється соціальним, але екологічне залишається первинним та базисним. Ігнорування цієї первинності призводить до таких катастроф, як аварія на ЧАЕС у квітні 1986 року. Як відомо, у наслідок Чорнобильської катастрофи в Україні постраждало понад 3,2 млн. чоловік, з них 700 тис. дітей, 180 тисяч безпосередньо приймали участь в ліквідації наслідків цієї катастрофи [5, с. 198].

Формування екологічної культури суспільства набуває в сучасних умовах все більше значення на тлі глобальної екологічної кризи цивілізації. У вирішенні екологічних проблем визначальне значення має рівень екологічної свідомості населення. Екологічна свідомість в процесі усвідомлено-практичної діяльності з елементарного

життєзабезпечення постійно трансформувалося в умовах подальшого розвитку людського суспільства. Певні стани та досягнення індивідуальних свідомостей членів суспільства, що складаються в процесі життєдіяльності, і представляють сукупність духовної діяльності людей минулого і нинішнього покоління.

Прагнення гармонізувати відносини суб'єкта й об'єкта, людини і природи, науки і мистецтва породжує нову культурологічну модель екологічної освіти. Шлях до гуманізації змісту екологічної освіти лежить через набуття дитиною цілісної картини світу, розуміння нею життя як найбільшої цінності.

Гуманістично орієнтований освітній процес, метою якого є формування екологічної свідомості дітей, заснований на поступовому зануренні і «імплантації» дитини в навколишнє природне середовище, а це підводить його до глибокого естетичного сприйняття природи, бажанням жити в гармонії із зовнішнім світом, відповідно до його законів.

У сучасних умовах пошуку шляхів формування екологічної свідомості взаємне збагачення природничо-наукового і гуманітарного знання слід розглядати як основу для перетворення концепції сталого розвитку в систему духовних установок. Це вимагає провести роботу по інтегруванню мінімуму природничих і гуманітарних знань на всіх щаблях освіти - від дошкільної до вузівської. Відомий психолог С.Л. Рубінштейн, торкаючись взаємообумовленості прекрасного і його відображення людиною, зазначав, що естетичне як твердження існування об'єкта є передумова етичного як затвердження його значення для людини.

Без розвиненої здатності естетично-морального сприйняття неможливо цілісне освоєння і сутнісне пізнання природних об'єктів, явищ. Відсутність здатності естетичного бачення природних об'єктів позначається на неповноцінності екологічної свідомості особистості та порушення процесу соціалізації.

Узагальнення вищевикладеного приводить до висновку про необхідність виділити проблему гармонії чуттєвої і абстрактної, раціоналістичної інформації в процесі розвитку екологічно орієнтованої особистості. Формування гармонійно розвиненої особистості передбачає, щоб елементи обох складових світової культури - гуманітарної та природничої - утворювали єдине ціле.

Звернення до загальнолюдських цінностей - характерна риса нашого часу. Особливо яскраво ця тенденція проявляється в екологічній освіті. Важливий сенс духовної складової в цілісності людини надавали Є.А. Аркін, П.П. Блонський, В.С. Соловйов та інші дослідники. Питання ціннісних орієнтацій в системі екологічної освіти відображені в роботах С.М. Глазачева, О.М. Захлебного, І.Д. Зверева, Н.М. Мамедова, В.М. Сенкевича, І. Т. Суравегиной.

Культурологічний підхід до проблеми позначений у роботах М.М. Вересова, Т. Тійттанен.

Таким чином, в екогуманізованому педагогічному процесі змінюються пріоритети насамперед у цільовій орієнтації, а саме: метою екологічного виховання є цілісний розвиток дитини. Провідна роль при цьому відводиться сприйняттю, формуванню особистісного суб'єктного відношення.

Питання формування екологічної свідомості дітей відображені в роботах і дослідженнях С.В. Алексеєва, О.В. Васильєвої, М.М. Вересова, Н. Ф. Виноградової, Н.В. Груздевої, О.М. Захлебного, І.Д. Зверева, І. М. Пономарьової, І.Т. Суравегиної.

Навіть елементарна екологічна культура передбачає певний рівень осмислення світу. Основною парадигмою нашого часу є формування екологічної свідомості, що є ядром екологічної культури. Воно включає в себе сприйняття, знання екологічного характеру, мислення, норм поведінки, установки, в рамках яких виробляються екологічне світосприйняття і світогляд, по-новому розглядають місце людини в світі природи. Проте в цілому питання розвитку аксіологічного компонента екологічної культури дітей в системі екологічної освіти є ще недостатньо вивченими.

Розглянемо початковий процес екосоціалізації дитини, а саме – дошкільний вік. Доведено, що пріоритетними у дошкільників є естетичні цінності природи. З 5-6 років закладаються передумови переоцінки дітьми природи, усвідомлення її як унікальної цінності через залучення до художньо-естетичної діяльності. Залучення дітей до цього через художнє сприйняття (як співтворчість), що виявляється в особистісному суб'єктивному забарвленні сприйняття образів, і знаходиться на початковому етапі. Незважаючи на те, що початковий етап дитинства є найбільш сензитивним для залучення дітей до різних форм художньо-естетичної діяльності, він несе певні труднощі. Особливість пізнання світу через залучення до мистецтва полягає в тому, що в процесі сприйняття мистецтва відбувається вдосконалення сприйняття не тільки естетичних властивостей об'єктів природи та навколишнього світу в цілому, а й особистих і суспільно значущих якостей особистості художника - його думок, почуттів, переживань, моральної і ідейної переконаності (Б. С. Мейлах).

Питання про вплив мистецтва на емоційну сферу особистості, психологічні та методологічні закономірності, що визначають його естетико-екологічний вплив на дитину 5-6 років, недостатньо вивчені.

Таким чином, у наявності протиріччя між необхідністю формувати екологічну свідомість дітей старшого дошкільного віку засобами художньо-образного освоєння природи, з одного боку, та відсут-

ністю теоретичного і дослідно-експериментального обґрунтування реалізації цієї можливості - з іншого.

У зв'язку з вищевикладеним проблема дослідження полягає у вивченні можливості формування екологічної свідомості дошкільників засобами художньо-образного освоєння світу природи і визначенні умов його реалізації.

Рішення даної проблеми визначило **мету** даного дослідження: теоретично і дослідно-експериментально вивчити особливості екологічної свідомості у дітей 5-6 років і обґрунтувати можливість його формування засобами художньо-образного освоєння світу природи.

Об'єкт дослідження - процес становлення екологічної свідомості дошкільнят.

Предмет дослідження - особливості та умови формування екологічної свідомості у дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети дослідження були висунуті наступні **завдання**:

1) визначити культурно-історичні витоки формування екологічної свідомості та її вплив на процес соціалізації;

2) вивчити стан проблеми в психолого-педагогічній теорії і практиці;

2) розробити діагностику та виявити рівні сформованості екологічної свідомості дітей 5-6 років у процесі наукового і гуманітарного освоєння природи;

3) розробити модель формування екологічної свідомості дітей 5-6 років, і апробування програми з художньо-образним освоєння світу природи;

4) експериментально перевірити результативність програми формування екологічної свідомості дошкільнят.

Методологічною та теоретичною основою дослідження стали: концепція системно-діяльнісного підходу в навчанні і вихованні, особистісно орієнтований підхід до розвитку дитини,, системний аналіз пізнання дійсності. В процесі роботи використовувалися праці вчених у галузі філософії, антропології, педагогіки, психології (О.С. Арсенєв, В. І. Вернадський, О.В. Головнев, В.В. Давидов, К. Леві-Строс, В.О. Лось, М.М. Моїсєєв Ю.М. Швалб, Т.В. Піроженко). Дослідження спиралося на методологічне обґрунтування процесу виховання (І.Д. Зверев, М. М. Кондратьєва, М.М. Мамедов, С.М. Миколаєва, І.Т. Суравегіна), на теорію діяльності (Л.С. Виготський, В.О. Давидов, С.Л. Рубінштейн), теорію художньо-естетичної культури, художньої свідомості (А.І. Буров, І. Ф. Гончаров, Е.Я. Дмитрієва, Л.В. Компанцева, Б.С. Мейлах, А.А. Мелик-Пашаєв, П.М. Якобсон) теорію екологічної свідомості (В.І. Панов, Дерябо, Ясвін, В.О. Скребець).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань нами використовувались: теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури; спостереження за діяльністю дітей у спільній діяльності; спостереження за ходом виховного процесу в санаторії; бесіди та анкетування вихователів та дітей, тести, моделювання; якісний і кількісний аналіз експериментальних даних, формувальний експеримент.

Дослідно-експериментальною базою були дитячі загони санаторію ДСО «Дружба» м. Євпаторія. В експерименті обстежувалися 38 випробовуваних.

Теоретична значимість дослідження полягає в наступному:

- Зроблено теоретичний аналіз специфіки екологічної свідомості дітей старшого дошкільного віку.

- Розроблені показники рівнів екологічної свідомості дошкільників.

- Побудована на основі ідей Л.В. Занкова модель формування екологічної свідомості дітей засобами художньо-образного пізнання природи;

- Розроблена базова модель експериментальної програми з метою формування екологічної свідомості дітей засобами природи, образотворчого мистецтва та літератури;

Практична значимість дослідження визначається можливістю використання містяться в ньому теоретичних положень і висновків, науково-методичних матеріалів і запропонованих рекомендацій у процесі вдосконалення навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного віку. Вона пов'язана з побудовою базової моделі програми естетико-екологічного виховання дітей дошкільного віку, що сприяє цілеспрямованому використанню її як методичного засобу в екологічній педагогіці ..

Наукова достовірність результатів дослідження досягалася широкою методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних посилок; комплексністю та адекватністю методів теоретичного та експериментального дослідження; всебічним аналізом даних різних етапів експерименту; поєднанням якісного та кількісного аналізу матеріалу.

Результати проведеного дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. Історико-культурологічний підхід в дослідженні проблеми дозволив виявити характер, тип і динаміку екологічної свідомості суспільства, а саме: суспільне екологічна свідомість пройшло складний шлях розвитку в умовах наступності та взаємодії мистецтва, науки, релігії, філософії, а його типи змінювалися відповідно до етапів розвитку цивілізації і відповідали менталітету суспільства, на протязі

всієї історії впливали на розвиток педагогічних систем та екологічного виховання.

2. Побудована на основі ідей Л.В. Занкова модель формування екологічної свідомості дітей дошкільного віку дозволила нам забезпечити: когерентність в розвитку основних компонентів свідомості в їх взаємозв'язку і взаємопроникнення через накопичення чуттєвих вражень і вдосконалення художньо-образного сприйняття світу природи, формування елементарних екологічних знань та мислення, які є основою суб'єктного ставлення до природи, а також через просування дітей в напрямку вдосконалення екологічної свідомості. -

3. Розробка та апробація базової моделі у вигляді програмного забезпечення і технології педагогічного процесу дозволили уникнути односторонності і забезпечити цілісність і гармонію в освоєнні дітьми світу природи в умовах інтеграції понятійно-пізнавальної та емоційно-естетичної спрямованості педагогічного процесу.

4. Критерієм зміни рівня сформованості екологічної свідомості дітей є загальний розвиток і когерентність в розвитку його основних компонентів: образного сприйняття, елементарних екологічних знань і критичного мислення, суб'єктного ставлення до світу природи. Розроблені показники діагностики дозволили нам визначити зміст сформованості як основних складових компонентів, так і загального розвитку елементарного екологічного свідомості дітей дошкільного віку і виявити позитивну динаміку їх розвитку в педагогічному процесі.

Резюме. Таким чином, узагальнюючи вищевикладене можна зазначити, що як у цілому, процес соціалізації особистості, повинен ґрунтуватися на екологічних референтах, в основі яких знаходиться сукупність правил і вимог раціональної взаємодії людини з природою, соціальним та штучним оточенням її життєвого середовища. Це є центральним елементом екології духовного розвитку, який зобов'язаний базуватися на культурі суспільства (духовній, екологічній, матеріальній) та сформованій психологічній та естетичній культурі особистості.

Подальший розвиток і поглиблення даної проблеми може бути пов'язане з теоретико-методологічним дослідженням особливостей регіонального підходу, критичним освоєнням зарубіжного досвіду екологічного виховання та освіти в плані спадкоємності в системі «Д/У - початкова школа».

Література

1. Виноградова Н.Ф. Экологическое воспитание детей дошкольного и младшего школьного возраста//Экологическое образование:

-
- концепции и методические подходы/Отв. ред. Н.М. Мамедов. - М.: Агентство «ТехноТрон», 1996. - С. 35-43.
2. Кудрявцев Ю.В. Социальные отклонения. Введение в общую теорию / Ю.В. Кудрявцев, В.С. Нерсесянц. - М. : Юрид. лит., 1984. - С. 90-98.
 3. Лефрансуа Г. Теории научения. Формирование поведения человека / Г. Лефрансуа. - СПб. : Прай; М.: ОЛМА - ПРЕСС, 2003. - 278 с.
 4. Москаленко В.В. Соціальна психологія: [підручник]. / В.В. Москаленко. - Київ : Центр навчальної літератури, 2005. - 624 с.
 5. Реймерс Н.Ф. Природопользование: [словарь-справочник]. / Н.Ф. Реймерс. - М. : Мысль, 1990. - 303 с.
 6. Рубчевский К.В. Формы прохождения социализации личности / К.В. Рубчевский // Психол. наука и образов. - 2002. - № 2. - С. 86-92.
 7. Скребець В.О. Екологічна психологія: [Навч. посібник]. / В.О. Скребець. - К. : МАУП, 1998. - 144 с.
 8. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. - М. : Феникс, 1994. - 342 с.
 9. Философский энциклопедический словарь / [под ред. Л.Ф. Ильчева и др.]. - М. : Сов. Энциклопедия, 1983. - С. 629.
 10. Энциклопедический социологический словарь / [под ред. Г.В. Осипова]. - М. : Наука, 1995. - С. 534.